

ANNA ALBERNI

L'EDICIÓ EN LLETRA GÒTICA
DE L'*SPECULUM AL FODER* (1917).
HISTÒRIA D'UN MISTERIÓS EXEMPLAR D'INFERN*

La filologia, tret de rares excepcions, acostuma a prestar poc interès a la bibliofília. Potser perquè es considera que un text acurat i fiable està renyit amb un llibre imprès en bon paper Japó o de fil, del amb una tipografia impecable, sovint il·lustrat i a un preu que sol ser alt, com correspon a un desplegament artesanal d'aquesta mena. Filologia i bibliofília, en una paraula, tenen vies diferents de difusió. I, amb tot, l'univers de la bibliofília custodia secrets molt ben guardats de la nostra història lingüística i literària, tan singular i plena de sotracs de diversa mena. Secrets que criden poderosament l'atenció del filòleg. El cens i descripció de testimonis del tractadet eròtic medieval conegut com a *Speculum al foder*, per exemple, amaga un curiós enigma bibliogràfic: un imprès en tipografia gòtica i sense peu editorial, un veritable incunable modern, fruit rar del mateix impuls que cent anys enrere es va ensenyorir de les arts plàstiques i constructives d'aquest país per omplir-lo de magnífiques fantasies medievalitzants. És d'aquest misteriós exemplar d'infern que s'ocupa el treball que segueix.

* Aquesta recerca va formar part del projecte subvencionat DGYCIT PB-0894, «Edición y anotación de textos catalanes medievales», dirigit per la Dra. Lola Badia, durant el període 1995-98. Com a tal es va beneficiar d'una beca predoctoral de FPI en el Programa de Foment General de la Recerca de la Generalitat de Catalunya, adscrita a la Universitat de Barcelona. Agraïxo a Lluís Cifuentes la lectura atenta que ha fet de l'article en la seva última versió, i en concret les observacions i referències bibliogràfiques en matèria científica amb què l'ha enriquit. A Joan Gómez i Joan Ferrer, per separat, l'aclariment d'un dubte lingüístic. *Last*, però no pas *least*, vull agrair a Albert Rossich i a l'hereu escampa del marquesat de Llinars l'accés als infernets de les seves biblioteques privades, sense perill de damnació ni d'estada més o menys llarga al purgatori.

1. L'SPECULUM AL FODER: TESTIMONIS I EDICIONS

L'*Speculum al foder*¹ és un tractat d'andrologia i d'higiene sexual que s'inscriu en la tradició dels regiments de sanitat, un gènere literari mèdic molt popular a l'edat mitjana, destinat a proporcionar compendis de regles i consells pràctics per al manteniment de la salut en termes generals o en un àmbit específic. Molts d'aquests manuals, originalment escrits en llatí, es van traduir en llengua vernacle, i foren sovint abreujats o remodelats durant el procés de transmissió, segons les circumstàncies a les quals el nou producte s'havia d'adaptar. És el cas, sense haver d'anar gaire lluny, del *Regimen sanitatis ad regem Aragonum* d'Arnau de Vilanova (circa 1305-1308) i de la seva immediata traducció catalana a cura del cirurgià major de Jaume II, Berenguer Sarriera (a. 1310), una obra que, tant en llatí com en vulgar, es compta entre els textos mèdics més llegits i divulgats a la Corona d'Aragó tardomedieval, i de la qual circulà també una versió abreujada.² De manera sem-

1. En la lliçó de l'únic testimoni on es llegeix el títol de l'obra, al colofó del ms. A, el nominatiu llatí *speculum*, aglutinat a l'article contracte, està grafiat amb «e» epentètica, i el verb *foder*, precedit per la contracció romànica preposició + article determinat, porta la desinència —i, com si el copista català hagués pensat que se les havia amb un substantiu llatí que calia declinar: *Acabat es lespeculum al foderi*. El resultat final és difícilment explicable en termes de gramàtica històrica, i és per aquesta raó que he optat pel títol més diàfan, i ja estandarditzat, de *Speculum al foder*. Pel que fa al verb, F. de B. Moll, *Sorpreses i problemes d'un filòleg davant la medicina medieval*, dins *Textos i estudis medievals* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1982), ps. 323-333, comenta la doble evolució del llatí FUTUERE > *fotre* i *foder*, anàloga a la d'altres verbs com *cabre* i *cabere*, *jaure* i *jaere*, *sebre* i *sabere*, *beure* i *haber*, etc. La identitat amb el castellà antic *foder*, que més endavant donaria *boder* i *joder*, fa insinuar al lingüista la possibilitat d'un castellanisme amb valor eufèmic, una hipòtesi que segurament resulta innecessària des del punt de vista de l'evolució de la llengua, però que encaixa bé amb la tendència del ms. 3356 [A] a introduir castellanismes lèxics. L'obra se situa en la tradició dels *specula* medievals: el mirall, metàfora popularíssima a l'edat mitjana llatina, sovint dóna nom a obres de caràcter enciclopèdic, en particular les grans compilacions naturals dels segles XII i XIII. Cf. E. R. CURTIUS, *Literatura europea y Edad Media Latina* (Fondo de Cultura Económica, 1955), I, p. 472, n. 69.

2. Cf. L. CIFUENTES, *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement* (Barcelona / Palma de Mallorca, Universitat de Barcelona / Universitat de les Illes Balears, 2001), ps. 98-99, 39-40. Per al text, cf. les edicions de M. BATLLORI (ed.), Arnau de Vilanova, *Obres catalanes*, II. *Escrits mèdics* (Barcelona, Barcino, 1947), i de L. GARCIA BALLESTER, M. R. MC VAUGH, P. GIL-SOSTRES et al., *Arnaldi de Vilanova Opera Medi-*

blant, l'*Speculum al foder* es fonamenta en l'anònim tractat d'androgia salernità conegut com *Liber minor de coitu*, confegit vers el segle XII a partir del *Liber de coitu* de Constantí l'Africà, que se serveix de fonts àrabs (c. 1087).³ Però aquesta no és sinó una de les fonts de l'*Speculum*, que conté molts capítols absents als dos tractats llatins, i que s'organitza segons una estructura que sembla original (o, si més no, per a la qual encara no s'ha trobat cap model). Entre aquestes seccions, com és sabut, es troba l'extens catàleg de posicions per al coit, semblant al que es proposa en tractats eròtics hindús, que és en definitiva allò que singularitza l'obreta catalana i la distingeix de qualsevol altra producció científica medieval europea coneguda.

L'*Speculum al foder* s'ha conservat en dos testimonis manuscrits copiats al segle XV, tots dos custodiats a la Biblioteca Nacional de Madrid. Aparentment, el primer d'aquests dos manuscrits (BNM, ms. 3356, ff. 35r-54v [A]) reporta el text íntegre de l'obra, que s'obre amb l'*incipit* «Dix Albufamet que com sia cosa que los libres qui parlen en molt foder son molts atrobats, may yo viu d'ells negun compliment en aytal fet, ans los trobe desviats e escampats en manera que ere major lo dan que havian que lo profit [...]» (f. 35ra), i es tanca amb el colofó «Acabat es l'especulum al foderi» (f. 54va). L'altre testimoni (BNM, ms. 10162, ff. 101v-110r [B]) transmet tan sols un fragment de l'obra, corresponent als apartats 10.1-18 i 61.2-66 del ms. 3356.⁴ En aquest segon cas, el text es troba entre un grup de re-

---

ca *Omnia X.1. Regimen sanitatis ad regem Aragonum* (Barcelona, Universitat de Barcelona / Fundació Noguera, 1996), 10-1.

3. Editats a cura de E. MONTERO CARTELLE, *Liber Minor de Coitu. Tratado menor de andrología. Anónimo salernitano* (Valladolid, Universidad de Valladolid, 1987), i Íd., *Constantini Liber de Coitu. El tratado de andrología de Constantino el Africano* (Santiago de Compostela, Universidad de Santiago de Compostela, 1983). Vegeu, en particular, Íd., *Sobre el origen árabe del «Speculum al foderi» catalán y su relación con el «Liber minor de coitu» salernitano*, «Anuari de Filologia», 14-D-2 (1991), ps. 71-80.

4. Cito segons la numeració dels paràgrafs utilitzada en la meua tesi de llicenciatura inèdita llegida a la Universitat de Barcelona el setembre de 1997: *Aportació al text crític de l'Espèculum al foderi*. Aquest treball, concebut en el seu conjunt com un estat de la qüestió amb voluntat de comprendre tot allò capaç d'aportar dades interessants de cara a una futura edició crítica (el comportament lingüístic de les dues còpies, les fonts, la transmissió textual, el caràcter de traducció del text transmès o la informació externa

ceptes i tractats mèdics breus que completen la còpia tardana, feta per un desconegut Bartolomeus, de la traducció al català de la *Chirurgia parva* de Lanfranc de Milà que l'any 1329 féu mestre Guillem Salvà.⁵

Totes les edicions que s'han publicat fins ara de l'*Speculum*⁶ es basen únicament en el ms. 3356, sense tenir en compte l'altre testimoni per a l'establiment del text, malgrat que aquest està identificat com a tal d'ençà que Paz y Méliá va descriure sumàriament el contingut del ms. 10162:

En el manuscrito de esta Biblioteca (sig. II-155), que es un tratado de Lanfranco traducido al lemosín en el siglo xv por Mestre Miquel Salva [sic], y que perteneció al Marqués de Santillana, los folios CIJ a CX contienen algunos de los capítulos del trabajo de que fue en parte

---

proporcionada per la descripció codicològica dels dos manuscrits), proposava una edició del fragment de testimoniança múltiple. Està en preparació una edició crítica del text íntegre de l'*Speculum*.

5. Cf. G. ALBI ROMERO (ed.), *Lanfranco de Milán en España: estudio y edición de la 'Magna Chirurgia' en traducción castellana medieval* (Valladolid, Universidad de Valladolid, 1988). Vegeu també P. VALLRIBERA I PUIG (ed.), *La 'Chirurgia Parva' de Lanfranc (segle XIV)* (Manresa, Publicacions de l'Arxiu Històric de les Ciències de la Salut / Col·legi Oficial de Metges de Barcelona, 2002).

6. T. VICENS (ed.), *Speculum al foder. Speculum al joder* (Barcelona / Palma de Mallorca, Calamus Scriptorius, 1978), reimprès els anys 1994 i 2000, edició no crítica acompanyada d'una traducció al castellà; M. SOLOMON, *The Text and Concordances of Biblioteca Nacional Manuscript 3356, 'Speculum al foderi'* (Madison, The Hispanic Seminary of Medieval Studies, 1986), edició en microfites, i ÍD., *The Mirror of Coitus. A Translation and Edition of the Fifteenth-Century 'Speculum al foderi'* (Madison, The Hispanic Seminary of Medieval Studies, 1990). Sobre la qualitat d'aquesta última edició, vegeu la ressenya de J. GWARA al «Journal of the Hispanic Philology», núm. 14 (1990), ps. 181-85. A aquestes edicions del text original, cal afegir les traduccions divulgatives al francès i al català actuals de P. GIFREU (ed.), *Miroir du foutre. Le Kamasutra catalan. Anonyme du XIVe siècle* (Perpinyà, Mare Nostrum, 1995), i ÍD., *Anònim del segle XIV. El Kamasutra català. Mirall de fotre* (Barcelona, Columna, 1996). L'*Speculum* ha estat objecte també d'una tesi doctoral de Medicina (P. VALLRIBERA I PUIG, *Literatura mèdica medieval catalana: 'Speculum al foderi', transcripció i estudis mèdics d'un text del segle XV sobre sexologia* (Universitat de Barcelona, 1993), edició en microfites 1995; vegeu ÍD., *Un manuscrit medieval català sobre sexologia: Speculum al foderi*, «Gimbernat: Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència», núm. 12 (1989), ps. 249-58) i d'una tesi de llicenciatura en Filologia (C. HEUSCH, *Université de Paris III*, 1988; vegeu ÍD., *De la medicina a l'erotisme: el problema de la prosa científica a l'Speculum al foder (segle XV)*, dins «Revue d'études catalanes», núm. 2 (1999), ps. 97-112), a banda del meu treball de recerca esmentat a la nota 4.

inspirador Albafumet. Ambos textos se corresponden casi palabra por palabra, si bien el último citado moderniza varias palabras.⁷

El catàleg de manuscrits catalans de la BNM de Domínguez Bordona, amb tot, no va recollir la informació. Com passa sovint quan es ressenyen còdexs de naturalesa miscel·lània, en la fitxa descriptiva del ms. 10162 inclosa en aquest catàleg, el fragment de l'*Speculum* es perd en la llista d'ítems aplegats sota la rúbrica del receptari conegut com *Receptes de mestre Miquel*.⁸ Aquest descuit deu haver contribuït sens dubte a fer que el còdex, fins fa ben poc recordat principalment pel detall anecdòtic de procedir de la biblioteca personal de don Iñigo López de Mendoza (1398-1458), sigui encara mal conegut com a testimoni del tractadet medieval.⁹

És sabut que qualsevol edició crítica que es vulgui responsable hauria de partir de la collació de tots els testimonis conservats de l'obra i de l'anàlisi acurada de les seves relacions textuais. En el cas del tractadet objecte d'estudi, aquesta operació posa sobre la taula importants problemes de filiació, però també revela, en contrapartida, que l'acarament dels dos textos és d'un altíssim i singular interès lingüístic. Ja ho va intuir Paz y Mélia en el fragment citat més amunt, i també quan, tot referint-se al ms. *A*, assenyalava que «un códice lemosín como éste, muy de principios del siglo xv, entre otros aspectos, ha de ofrecer seguramente interés para la historia del lenguaje».

En efecte, a primer cop d'ull, els textos dels dos testimonis coneguts de l'*Speculum* evidencien dues posicions lingüístiques ben diferenciades. Pel que fa al lèxic, al ms. *A* es constata una clara tendència a transmetre occitanismes que el ms. *B*, en canvi, resol amb solucions genuïnament catalanes, com *aer* (*A*) en front de *ayre* (*B*); *veser* (*A*) en front de *veure* (*B*); *veus* (*A*) en front de *vegades* (*B*). En nombre me-

7. A. PAZ Y MÉLIA, *Códices más notables de la Biblioteca Nacional. II. Trotula, por Maestre Joan*, «Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos», I (1897), ps. 506-512.

8. J. DOMÍNGUEZ BORDONA, *Catálogo de los manuscritos catalanes de la Biblioteca Nacional* (Madrid, Biblioteca Nacional, 1931), p. 76. Aquest receptari ha estat editat per X. SORNÍ I ESTEVA i J. M. SUÑÉ I ARBUSSÀ (eds.), *Les Receptes de Mestre Miquel*, «Revista de la Real Academia de Farmacia de Barcelona», 3a s., núm. 8 (1990), ps. 3-12.

9. M. SCHIFF, *La Bibliothèque du Marquis de Santillane* (París, E. Bouillon, 1905, reimpr. Amsterdam, G. T. van Heusden, 1970).

nor, s'hi observa també la persistència d'ètims hispànics com *cabesses*, *pernes*, *gorda* (*A*) en front de *caps*, *comes*, *grossa* (*B*). En la morfologia i la sintaxi, que al ms. *B* són molt més pròximes al català modern, allò que diferencia les lliçons dels dos testimonis, per dir-ho com J. Coromines, és el pas que hi ha entre dues «capes, tongades o estrats successius, històricament, en el descabdellament d'una llengua».¹⁰ Aquesta constatació no es pot separar dels avatars de la transmissió textual de cadascun dels dos manuscrits: és a dir, de l'actitud més crítica i més interpretativa del copista de *B*, que en general s'esforça a donar sentit al text tot introduint-hi innovacions i sotmetent-lo a un model de llengua que possiblement no coincideix amb el del seu antígraf, en oposició a la postura més conservadora del ms. *A*, que tendeix a copiar el text de manera mecànica, fins i tot quan la seva comprensió d'alguns mots resulta manifestament deficient.¹¹

Deixant de banda aquestes consideracions, no hi ha dubte que el tractat, com explicava F. de B. Moll, és una «petita però preciosa troballa per a la lexicografia catalana», un ufanós planter de mots documentats per primera vegada en la nostra llengua, amb la sorpresa afegida d'alguns hàpaxs totals com ara *apesugament* «feixuguesa», *enclavellar* «ajuntar les mans entrecavalcant els dits d'una amb els de l'altra», *rodir* «corbar, donar forma arrodonida», o *gedoma* «fal·lus artificial, vulgarment anomenat consolador» (les definicions provenen de F. de B. MOLL, *op. cit.*).

Aquestes pàgines, però, com s'ha anunciat més amunt, no s'ocupen dels problemes textuais que planteja l'*Speculum* ni de l'estudi de la seva llengua o les seves fonts, sinó de la insòlita fortuna editorial moderna de l'obreta, i del curiós malentès bibliogràfic que l'acompanya des de fa una bona pila d'anys.

10. J. COROMINES, *Entre dos llenguatges* (Barcelona, Curial, 1976), I, p. 13.

11. En l'actitud del copista del ms. *B* es poden veure rastres d'una modernització conscient del text per tal d'adaptar-lo a la demanda del segle XV, en la línia del que defensa L. CIFUENTES per a l'Abu-l-Salt en *Nota sobre la traducció catalana del 'De medicinis simplicibus' d'Abu-l-Salt de Dénia*, «Quaderns de Filologia: Estudis Literaris», núm. 8, [R. CANTAVELLA i M. HARO i E. REAL (eds.), *Traducció i pràctica literària a l'Edat Mitjana romànica*] (2003), ps. 119-49. Això podria ser l'indici d'un origen del text més reculat del que ens pensem.

2. L'EDICIÓ EN GÒTICA DE RAMON MIQUEL I PLANAS

Fent seu el gust inveterat dels compiladors medievals pel llibre miscel·lani, el responsable de la primera edició impresa coneguda de l'*Speculum al foder* va aplegar en un sol volum diverses obres mèdiques dels segles XIV i XV. Es tracta d'una edició de bibliòfil estampada en tipus gòtics i a doble columna (quaranta línies per columna), amb una caixa d'escriptura de 120 × 85 mm. El paper, de fil, de 195 × 135 mm, porta la marca del paperer «Joseph Guarro». També se'n van editar alguns exemplars en paper Japó. No hi ha, però, cap indicació de tiratge. No s'hi indica l'any ni el lloc d'edició. Ni l'impressor. La publicació reuneix tots els ingredients necessaris per ser considerada un misteriós incunable modern. El text de l'*Speculum* que s'hi edita és el que ha transmès el ms. 3356 de la BNM, folis 35r-54v.

Una incidència important crida l'atenció del lector: l'últim plec de l'imprès es tanca amb la portadella d'una obra que no s'edita, tot posant de manifest que aquesta miscel·lània de tractadets medievals degué formar part d'un projecte editorial més ampli, inacabat. L'*Speculum*, que ocupa una quinzena de fulls del volum, comença a la signatura [h.iiiij], al quart foli de l'últim plec de l'obra anterior (que és la primera del recull: la *Tròtula* de Joan de Fulgines), i s'allarga des de la signatura i.j fins a la l.ij (en total tres quadernets i dos folis). El tercer foli d'aquest plec ja conté la portadella de l'obra següent (la tercera i última del volum), les *Flors del tresor de beutat*, anònima. Vet aquí l'estructura fascicular del llibre i la distribució dels tractats que el formen:¹²

1. *Trotula de Mestre Johan* (signatures a.j-[h.iiij]).
2. *Speculum* (sign. [h.iiiij]-l.ij).

12. L'exemplar descrit, en paper Japó, forma part d'una biblioteca privada. A la Biblioteca de Catalunya se'n conserva un altre exemplar en el mateix paper, procedent de l'antiga Biblioteca Bergnes de las Casas. El volum està relligat en tela i porta el títol *Trotula de Mestre Johan* gravat al teixell. El plec amb la signatura e.j-[iiiij], que correspon al penúltim fascicle de la *Tròtula*, es troba descol·locat i relligat al final del volum, a continuació de la portadella del *Thesaurus pauperum*, com si formés part d'aquesta obra, que no consta en l'imprès. En conec un tercer exemplar en paper de fil, en la biblioteca privada d'un amic.

3. *Flos del Tresor de Bentat* (sign. [l.iii]-[o.iii]).

4. A continuació, al recto de l'últim foli de l'últim plec [o.iii], hi ha la portadella on figura el títol «*Thesaurus pauperum* (Manuscrit de València)».

L'imprès descrit és citat a la bibliografia de Miquel i Planas inclosa als seus *Ensayos de Bibliofilia (1904-1928)*,¹³ amb el títol *Aplech de Receptaris* i amb el peu editorial Barcelona, 1917. J. Rodergas fa esment de l'obra en un opuscle del mateix títol que es va publicar com a apèndix a l'edició de Miquel de l'*Espill*, i en detalla els continguts que he reportat més amunt.¹⁴ Però aquest *Aplech de Receptaris* no apareix en la bibliografia que forma part del volum d'homenatge al bibliòfil i editor, on es van eliminar les referències a totes les obres que Miquel havia imprès parcialment.¹⁵ És el cas, per exemple, d'alguns volums de la seva «Biblioteca Catalana» (com el d'Eiximenis) que, havent quedat incomplets, no es van posar a la venda fins molts anys més tard, després de la mort de Miquel, sovint sense relligar.

En l'edició de T. Vicens, *op. cit.*, es reproduïxen fotografies dels dos primers folis del manuscrit *A* (a partir del facsímil que en va fer Miquel i Planas, per al qual *cf.* més endavant) i del primer foli (sign. i.j) de l'edició en lletra gòtica, que es descriu d'aquesta manera a peu de làmina: «Facsímil de *la primera transcripció* de R. Miquel i Planas».¹⁶ En cap moment es parla de la procedència o de les característiques d'aquesta suposada «primera transcripció». L'única referència a l'edició de Miquel es troba a la p. 10, al pròleg: «[el trac-

13. R. MIQUEL I PLANAS, *Ensayos de Bibliofilia (1904-1928) reunidos y publicados con motivo de los XXV años de vida editorial del autor* (Barcelona, Casa Miquel-Rius, 1929), p. 11.

14. J. RODERGAS, *Semblança y bibliografía de R. Miquel y Planas* (Barcelona, Impremta Elzeviriana, 1951), p. 25.

15. *Homenaje a la memoria del ilustrísimo señor D. Ramón Miquel y Planas organizada por la Asociación de Bibliófilos de Barcelona, la Real Academia Catalana de Bellas Artes de San Jorge y el Gremio sindical de Maestros Impresores* (Barcelona, Impremta Altés, 1952), p. 107.

16. *Cf.* T. VICENS, *op. cit.*, ps. 5-7. Hi havia, en l'edició de 1978, una badada editorial que afecta la distinció entre facsímil del manuscrit i edició gòtica, error que ha estat corregit en les reedicions posteriors.

tat] va ser objecte, l'any 1917, d'una edició, feta per l'erudit Ramon Miquel i Planas, però fou una tirada molt restringida i per a bibliòfils».¹⁷

En la conferència d'inauguració del curs 1979 de l'Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya, F. de B. Moll parla de la «reedició» d'un «llibret de 20 folis [...] publicat l'any 1917 per Ramon Miquel i Planas en una edició de bibliòfil, tan reduïda, que no se n'havia adonat gairebé ningú, fins que n'ha sortit una segona edició [...]» (tot referint-se a la de Vicens). Més endavant, Moll afegeix: «Jo no coneixia l'edició de Miquel i Planas; mossèn Alcover no sols no la coneixia, sinó que, si l'hagués coneguda, l'hauria cremada i potser hauria fet comunicar l'editor per pornogràfic» (F. de B. MOLL, *op. cit.*, p. 330), paraules que no fan sinó confirmar el tiratge reduïdíssim de l'imprès i la qualitat d'inèdit lexicogràfic del text, que no fou tingut en compte per a l'elaboració del *DCVB*.

Després del comentari lingüístic de Moll, *l'Speculum al foder* ja no va tornar a suscitar interès científic ni filològic fins que els investigadors francesos Danielle Jacquart i Claude Thomasset hi van fer al·lusió¹⁸ gràcies a una referència del catàleg de Guy Beaujouan.¹⁹ Aquesta nova aproximació al tractadet, que té el mèrit indiscutible d'haver incardinat per primera vegada *l'Speculum* català en el context de la recerca historicomèdica internacional, introdueix un nou element de confusió quant a la identitat material de l'edició que ens ocupa:

Alors que le traité était resté dans l'oubli pendant de longs siècles, Miquel i Planas en prépara l'édition, mais ce travail ne dépassa pas le stade des épreuves d'imprimerie ... [Nota 3: Ces épreuves ont été remises par le Dr. P. Bohigas à M. Guy Beaujouan qui a bien voulu nous les communiquer].

17. No tan restringida, però, que hagi impedit a l'edició en qüestió de seguir-ne el text, moltes vegades al peu de la lletra.

18. D. JACQUART i C. THOMASSET, *Sexualité et savoir médical au Moyen Age* (París, Presses Universitaires de France, 1985), p. 187.

19. G. BEAUJOUAN, *Manuscrits médicaux du Moyen Age conservés en Espagne*, «Mélanges de la casa Velázquez», núm. 8 (París, E. de Boccard), p. 173.

Vet aquí, doncs, com una «primera transcripció» es transforma en unes misterioses «proves d'impremta». Anys més tard, el Dr. Vallribera, que es va preocupar d'indagar l'origen d'aquestes suposades proves editorials, explicava l'assumpte de la següent manera:²⁰

La més antiga referència d'un estudi sobre l'*Speculum* correspon a la de Miquel i Planas, que el portà a terme l'any 1917, amb la intenció de fer-ne una edició de bibliòfil. (...) Francesc de Borja Moll ho va corroborar més tard (...). Creiem, però, que Moll no coneixia res més que la versió de T. Vicens, i assumí la seva opinió. (...) En canvi, Jacquart i Thomasset (...) afirmen que el treball de Miquel i Planas «ne dépassa pas le stade des épreuves d'imprimerie», adduint a favor d'això unes proves que estigueren en mans de Pere Bohigas. Això ens fou confirmat, en una amable comunicació personal, pel mateix P. Bohigas [Nota: Carta personal, de data 20 de setembre de 1991].

Malauradament nosaltres no n'hem pogut trobar cap, d'aquests textos suposadament editats. Ja hem consignat abans el testimoni personal de P. Bohigas, que ens contestà amablement i ens digué que també creu que l'edició de Miquel i Planas no arribà a fer-se.²¹

Per resumir aquest florilegi de citacions ambigües i de desconcert bibliogràfic, Lola Badia observa, no sense una punta d'ironia:²²

Jacquart 1985, 187 comenta el misteri que envoltava les proves d'impremta de l'edició (no publicada) de Miquel i Planas, que estudiosos com Bohigas o Beaujouan encara s'havien d'intercanviar en privat en temps força recents. Avui, a més de Solomon 1990, comptem, pel cap baix, amb un facsímil, una edició en microfítxes, dues tesis doctorals (com a mínim), una edició de bibliòfil, amb traducció castellana, i

20. P. VALLRIBERA I PUIG, *Literatura mèdica medieval catalana*, op. cit., ps. 103 i 108.

21. No queda clar quin pot haver estat el paper de P. Bohigas en tot aquest afer. Sigui com sigui, l'esment de les enigmàtiques «proves d'impremta» proporcionades per Bohigas a Beaujouan ha de procedir, al meu entendre, de la confusa referència als fascicles de l'imprès com a «fulls de premsa» en l'inventari de l'exposició annexa al *Segon Congrés de metges de llengua catalana* (cf. més avall).

22. L. BADIA, *Textos catalans tardomedievals i «ciència de naturales»*, discurs llegit el dia 21 de novembre de 1996 en l'acte de recepció pública de Lola Badia Pàmies a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona (Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, 1996), p. 26, nota 24.

sengles versions de butxaca, catalana i francesa. Queda pendent, tanmateix, una edició crítica responsable del text [...].

El problema principal, com es pot observar, consisteix a saber amb certesa si aquestes suposades proves d'impremta de Miquel i Planas fan referència a una edició interrompuda (o simplement no nada) *diferent* de l'edició en tipografia gòtica descrita al començament, com sembla desprendre's de les citacions recollides fins ara, o bé si tot plegat s'ha de considerar una confusió terminològica causada per una descripció poc subtil de l'objecte d'estudi –i agreujada, és clar, pel reduïdíssim tiratge de l'imprès en qüestió, que molts estudiosos es deuen haver vist obligats a citar de segona mà. Sembla que tot convida a fer inclinar la balança en favor d'aquesta segona hipòtesi.

EDICIÓ DE BIBLIÒFIL

Al seu catàleg de manuscrits, Domínguez Bordona²³ ja esmentava l'edició d'una part del còdex BNM 3356 a càrrec de Miquel i Planas, però la publicació hi era descrita de la manera següent: «Recull de Textes Catalans Antichs. Aplech IV, 1917». El *Recull de Textes Catalans Antichs*, que fou iniciativa d'Ignasi de Janer, Ernest Moliné i Brases i Lluís Faraudo de Saint-Germain, autobatejats «Tres companys bibliòfils» en al·lusió als famosos impressors coneguts com els «Cuatro compañeros alemanes», actius a Sevilla entre 1490 i 1503, va aparèixer entre els anys 1906 i 1912 en divuit fascicles que després es van agrupar en tres «aplects». La col·lecció, realitzada amb finalitats essencialment bibliòfiles, alternava amb una gran sensibilitat tipogràfica l'estampació en tipus gòtics i elzevirians, «cuidant que aquest criteri eclèctich estigui en consonància ab les meteixes obres...», i acompanyava el text de pàgines il·lustrades i de facsímils de gran bellesa i qualitat. Vegeu, en un article de «Bibliofília», la magnífica revista editada per Miquel i Planas entre els anys 1911 i 1921, les lloances

23. J. DOMÍNGUEZ BORDONA, *Catálogo de los manuscritos catalanes*, op. cit., ps. 43-44.

que el bibliòfil dedicava al bon gust tipogràfic i artístic del *Recull* (I, ps. 196-200):

Aquestes tres unitats [els «aplechs» publicats] són, en efecte, una manifestació esplèndida del gust tipogràfic y artístic que'ls nostres impressors saben posar en les llurs produccions, quan no se'ls regategen els medis. El *RECULL*, per sa luxosa presentació, pel seny ab què hi són utilisats els recursos de la tipografia gòtica allà hont convé, y els de gust més modern en lloch y sahó oportunes, fa pensar tot seguit en aquell altre esforç realisat per en Marià Aguiló, ab la publicació del seu *Cançoner Gòtic*,²⁴ del qual haurèm de parlar algún día com me-reix. Cap bibliòfil català podrà prescindir d'una o altra d'aquestes publicacions qui, a distància de quaranta anys, donen la norma de l'amor al llibre en terres catalanes; no sabèm de cap altra manifestació, en aquest espày de temps, qui'ls hi pugui dignament esser parangonada.

El tercer aplec del *Recull* (volums XIII-XVIII), en efecte, es va acabar d'estampar «en la pasqua florida del any 1912», segons resa el colofó del fascicle XVIII. Tant al pròleg general com a la solapa del darrer plec s'informava els lectors que aquell seria l'últim de la sèrie, clausurada abans d'hora per problemes de finançament:

L'Aplech III serà'l darrer del *Recull*. De cada die es més gran la dificultat que experimentem [...]. D'altra banda, la continua variació de subscriptors i adquiridors, ab la minva consegüent en llur nombre, es en una publicació de curt tiratge i llonga durada una escaiença inevitable que porta com a terme fatal l'impossibilitat de sa continuació. Ab vera recança havem doncs de pendre comiat forçós dels estimables llegidors i colleccionadors el qual indulgent i constant adjutori ens ha permès de presentar els nostres volumets agençats ab una certa sumptuositat tipografica, minima honor requesta a la venerable i elegant vetustat de les obretes que hi son encloses.

L'any 1917, segons explica Ramon Aramon, Miquel i Planas va voler reprendre la publicació del *Recull* amb un quart aplec, però la

24. Miquel es refereix al *Cançoner de les obretes en lengua materna més divulgades durant los segles XIV, XV e XVI*, publicat a Barcelona, a la Impremta Alvaro Verdager, entre els anys 1873 i 1900.

collecció, segons sembla, «ja no continuà».²⁵ Aquest quart aplec, tal com detalla el filòleg (R. ARAMON, *op. cit.*, p. 249, n. 1), havia de contenir les següents obres: *Tròtula de Mestre Johan*, *Speculum*, *Flos del Tresor de Beutat* i *Thesaurus pauperum*.²⁶ Sembla lògic, doncs, de pensar que es tracta de la mateixa edició que en altres llocs hem trobat citada amb el títol *Aplech de Receptaris*. El *Manual del librero hispanoamericano* no fa sinó confirmar-ho.²⁷ En resum: «Una nota preliminar del 'aplech III' anuncia la suspensió de esta publicació. Sin embargo hubo intención por parte de R. Miquel y Planas de continuar la colección con un cuarto 'aplech', que no se publicó» (*ibid.*).

En efecte, l'edició en gòtica de Miquel i Planas coincideix en tot amb l'orientació bibliòfila del *Recull*, que oferia els textos «sense elaborar, amb totes les habituds i característiques gràfiques del manuscrit o de l'edició antiga d'on eren trets», és a dir, amb una mínima intervenció crítica.²⁸ No hi són regularitzades, doncs, les alternances *u/v*, *i/j*; s'hi mantenen les dobles consonants i totes les alternances gràfiques *a/e*, *o/u*, *c/ç*, *c/s*, *s/ss*, *g/j*, *g/gu*, *c/qu*, *l/ll*, etc. No hi són desmembrades les contraccions vocàliques ni s'hi separen tampoc amb cap mena de símbol les preposicions, conjuncions o pronoms àtons aglutinats a d'altres categories gramaticals. No s'hi desenvolupen les abreviatures (i sovint fins i tot s'utilitza la barra nasal en mots on el

25. R. ARAMON, *Les edicions de textos catalans medievals*, dins *VII Congrès International de Linguistique Romane, II, Actes et mémoires* (París, Klincksieck, 1955), ps. 197-266, a les ps. 248-49 i 256. També B. TAYLOR, *Ramon Miquel i Planas and his Biblioteca Catalana: Medievalism, publishing and bibliophilia in early twentieth-century Barcelona*, «The British Library Journal», vol. 19, núm. 1 (1993), a la p. 62, dona notícia de la represa del *Recull* per part de Miquel.

26. Sembla que, d'aquest darrer títol, el *Thesaurus pauperum*, no en va veure la llum sinó la portadella, almenys a jutjar pels exemplars vistos: cf. la descripció de més amunt.

27. A. PALAU i DULCET, *Manual del librero hispanoamericano* (Barcelona, Libreria Palau, 1956), tom 9, § 171372 («*Aplech de Receptaris*: Trotula de mestre Johan. *Speculum*. *Flos del tresor de Beutat*. *Thesaurus pauperum*. Barcelona. Miquel-Rius, 1917, gòtic modern») i 252885 («*Recull de textos catalans antics*, Barcelona, 1906-1912, 18 opúsculos 4º con un total de 700p. [...] Esta colección se publicó a expensas y cuidados de los Sres. Luis Faraudo de Saint Germain, Ignacio de Janés y Ernesto Moliné y Brasés hasta el fascículo VIII, y por L. Faraudo, sólo, a partir del fascículo IX. Los editores firman los prólogos y notas con sus iniciales. Los 18 fascículos publicados fueron posteriormente agrupados en tres 'aplechs', con encuadernación editorial de pergamino»).

28. R. ARAMON, *op. cit.*, p. 249.

manuscrit llegeix clarament una *n* o una *m*: *ho*<*m*>, *co*<*m*>*plecció*, etc., generant així noves abreviatures que eren inexistents en l'original). La divisió dels paràgrafs respecta la del testimoni, tot i que la distribució del text en la doble columna no coincideix amb la del còdex i, en summa, dóna com a resultat una espècie de falsa còpia impresa, *descriptus* recentíssim que només la curiositat artística o la pietat històrica aconsellarien de collacionar.

No ens hem d'enganyar, però: l'edició en gòtica de Miquel, tot i el seu marcat sabor d'època, està feta des d'un profund coneixement de la llengua antiga, i fa gala d'una intuïció filològica i d'unes dosis de sentit comú que ja voldrien per a elles moltes edicions d'avui autoanomenades crítiques. La puntuació, per exemple, que lògicament implica un alt grau d'interpretació, s'esforça a donar sentit al text tot evitant ambigüitats i amfibologies, cosa no gens fàcil de resoldre en aquesta mena d'obres il·literàries, de sintaxi tendencialment erràtica, i val a dir que moltes vegades aconsegueix el seu propòsit amb encert. Aquesta és sens dubte una de les aportacions més importants de l'edició de Miquel —deixant de banda, és clar, el seu valor tipogràfic i bibliogràfic—, i és per això que cap futur editor de l'*Speculum* pot permetre's de no tenir-la en compte.

Les intervencions textuais de l'editor consisteixen generalment en conjectures que restitueixen determinats mots o sintagmes sense els quals la comprensió del text es faria difícil o impossible; aquestes lliçons conjecturals, sempre *ope ingenii*, solen anar indicades entre claudàtors, i comprenen des de la restitució sintàctica o lèxica més òbvia fins a hipòtesis que resulten francament discrecionals: «los libros [que] parlen» (35a), «ab [que] aquella calentura no sia» (39c), «e aço [mou] molt fortment» (44d), «la qual [es] en dues maneres» (48a), «que li façe l'om ·v· coses: el besar, el palpar, [el pessigar], el estrenyer, el farir ab les mans» (50d), «e que tengua ses mans [dejus] en lo coll» (53c). En algun cas, tractant de resoldre una llacuna important, l'actuació de Miquel és particularment agosarada: «En esta aytal error comptaren molts, per ço com veyen que l'om pot fer aquest [moltes veus, e que] fas molt ab aquella persona que més ames» (41a).

En més d'una ocasió, tot s'ha de dir, Miquel esmena o innova la lliçó del testimoni sense donar compte de la seva intervenció (els mots aquí en

cursiva no consten al ms.): «E a-n'í d'altres qui·ls aflaques lo veser per molt *foder*» (38d), on el ms. llegeix *veser*, una lliçó que és un error de còpia evident, un salt d'igual a igual; «e en *les maneres* qui son *de* querer e de avorrir» (35c), on el ms. llegeix «e en *la maneras* qui són querer e de avorrir»; «E no·l usen ab ventre ple de viande ne de vi, *car* adonchs se mouen les humors» (39b), «e que *la* tinga penjant sobre si» (53a).

En resum, cal destacar el mèrit d'aquesta edició en gòtica de Miquel en el seu context històric i cultural, que no fa sinó sumar-se al valor filològic de la «Biblioteca Catalana», intitulada així en record de la de Marian Aguiló, model i font d'inspiració declarats per al bibliòfil barceloní. Com és ben sabut, el principi de la intangibilitat a ultrança de la lletra antiga propugnat per Miquel no es pot dissociar de la creença en la puresa gairebé inefable de la llengua medieval que l'editor, des d'una posició filològica ultraconservadora, es proposava de salvar i reproduir per tal de recobrar-ne l'esplendor perduda.²⁹ És una actitud, en fi, que evoca de manera natural l'oposició obtusa i repatània de Miquel a les Normes Ortogràfiques de Fabra de l'any 1913, cosa que li va fer guanyar, amb raó, l'epítet poc èpic d'exaltador de l'anarquia lingüística, i el sarcasme públic i privat de plomes tan ben armades com les de Riba, Sagarra, Carner o el mateix Pla.³⁰

UN FACSIMIL

Tot el que s'ha explicat fins ara a propòsit dels avatars editorials de l'obra en qüestió contribueix, de passada, a aclarir l'existència d'un facsimil reduït de l'*Speculum*, de les mateixes dimensions que l'edició en lletra gòtica (i coincident, també, amb el format del *Recull*), sense

29. Aquest esforç rigorós de fidelitat absoluta a la lletra antiga farà que Riquer arribi a exclamar, entre l'elogi i la ironia: «Los textos transcritos por Miquel y Planas producen tan fielmente sus fuentes, que nada importaría desde el punto de vista de la historia de la cultura, que se quemaran o perdieran los manuscritos o incunables que les sirvieron de base, y que don Ramón me perdona estas palabras, que él hubiera reputado una herejía, pero que son la pura verdad» (*Homenaje a la memoria, op. cit.*, p. 40).

30. El seguiment de tot aquest animat procés es pot llegir en un interessant article d'A. RAFANELL, *Miquel i Planas, a la dreta de Fabra*, «Estudi General», núm. 22 (2002), ps. 149-184.

peu editorial, en paper Japó i de fil, imprès a una sola tinta, que porta la rúbrica «Speculum (Còd. Bibl. Nac. de Madrid, n. 3356, fols. 35-54)» a la portada.³¹ Tot i que no consta en la seva bibliografia, sembla que el va fer estampar Miquel i Planas el mateix any 1917, possiblement com a part integrant d'aquest quart aplec que en realitat no va arribar a publicar-se mai com a tal³² —i que, per aquesta raó, apareix citat amb el títol explicatiu *Aplech de Receptaris*. Sigui com sigui, a la Biblioteca de Catalunya es conserva un extens Arxiu Fotogràfic Miquel i Planas que inclou fotografies en paper de molts dels manuscrits que el bibliòfil va editar, estudiar i facsimilar al llarg de la seva vida. Entre aquests, com era d'esperar, es troben les reproduccions fotogràfiques de l'*Speculum* (AFMP, 14.2), la *Tròtula* (14,3) i les *Flors del Tresor de Beutat* (14.4), copiats als còdexs BNM 3356 i BUB 68, respectivament.³³ A la vista d'aquest fabulós arsenal, cal admetre que el cruel qualificatiu carnerià de «nyicris de les fotocòpies» resulta, si més no pel que fa a aquesta faceta de l'activitat editorial de Miquel, irònicament oportú. Vet aquí l'article que conté el míssil verbal en qüestió («El senyor Miquel, o el nyicris de les fotocòpies»), signat amb el pseudònim Calíban i publicat a «La Veu de Catalunya» (12-I-1915) sota la rúbrica *Vària* com a resposta a tot un seguit d'agres i temeràries invectives de l'editor contra les Normes, contra el Noucentisme

31. L'exemplar que he consultat procedeix també d'una col·lecció particular. P. VALLRIBERA, *op. cit.*, p. 122, suggereix fantasiosament que el facsímil podria ser obra «del bibliòfil i llibreter J. Porter». És cosa sabuda que els camins que pot recórrer un llibre de vell són sovint inescrutables.

32. El mateix Palau, com hem vist, el cita com a «anunciado pero no publicado». Vegeu, però, què en diu B. TAYLOR, *op. cit.*, p. 62: «The only known copy is unbound, without the title page». Tot i que Taylor no informa de l'indret de procedència d'aquesta suposada «única còpia coneguda» ni en fa cap descripció, és fàcil sospitar que es tracta d'un exemplar sense relligar de l'*Aplech de Receptaris*.

33. La segona obra ha estat editada per José J. OLANETA (ed.), *Flores del tesoro de belleza. Tratado de muchas medicinas o curiosidades de las mujeres*. Pròleg de Teresa-Maria Vinyoles. Introducció de Josefina Roma. Traducció castellana d'Oriol Comas (Barcelona, José J. Olañeta editor, 1981; «Archivo de Tradiciones Populares», núm. 13). N'hi ha una reedició de l'any 1993 en la col·lecció «Hesperus», núm. 29. Cf. també la tesi de M. CABRÉ i PAIRET, *La cura del cos femení i la medicina medieval de tradició llatina. Els tractats De ornatu i De decorationibus mulierum atribuïts a Arnau de Vilanova, Tròtula de mestre Joan, i Flors del tresor de beutat atribuït a Manuel Díez de Calatayud* (Universitat de Barcelona, 1994).

en general i contra la persona del poeta en particular. Val la pena de llegir-lo sencer:

El senyor Miquel és una trista cosa pàl·lida, llisquívola, insignificant: sembla un peix amb «lentes»; però un peix arrebaçat a son element natural, i astorat deplorablement de l'aire. El senyor Miquel, veient-se curt de vista, es cregué amb opció a ser savi. Començà per traduir xarades i «rombos» al català. Però això i tot era massa per a ell. Els seus versos tenien una naturalitat exquisida: eren tan absolutament naturals, que, com a tònica, haurien admès el «Buenas» i el «Recados». El senyor Miquel, melangiós com una floreta que ha rebut l'empenta d'un vent massa fort, començà d'imaginar-se un nou expedient per brillar. Se n'hi acudí un de verament genial: consistia en posar-se davant d'un llibre que no entenía, amb una màquina de retratar, *deixar fer la màquina*, i enviar el resultat a la impremta. Així el senyor Miquel es convertia en un home de cultura, que anava a fer tertúlia a les botiguetes, i fins, en el moment del seu gran apogeu intel·lectual, arribà a discutir l'ús d'un verb: això sí, amb l'auxili d'un subjecte tan savi, que'l dïa que vingui Don Jaume arribarà a capellà. —El senyor Miquel, o el nyicris de les fotocòpies, s'acaba de veure glorificat per tot Barcelona amb motiu de la publicació d'una fulleta on ha agostat tota la seva existència vaga, el seu migrament, la seva miseria moral; però aquestes entregues supremes de l'esperit són, encara que valioses, molt arriscades. En efecte, el senyor Miquel ja «tot ho ha dat de sí»; i avui geu en un recó ateneístic, més pàl·lid que mai, aclaparat com una pilota desinflada.

Que el quart aplec del *Recull* no arribés a publicar-se com a tal, en tot cas, no vol dir que els fascicles que el formaven no fossin editats en absolut. La prova en són els exemplars descrits que, pel cap baix, encara es conserven, i que se sumen a totes les referències bibliogràfiques citades fins ara. És més: es té constància que els plec descrits van formar part de les obres exposades en la mostra bibliogràfica annexa al *Segon Congrés de metges de llengua catalana*, celebrat a Barcelona del 24 al 28 de juny de l'any 1917. L'inventari de l'exposició identifica la publicació pel primer dels tractats editats: *Trotula de mestre Joan. Edició en tipos gòtics. En 4t., a dues columnes*. Fixem-nos, però, en la descripció que s'hi fa de l'imprès (la cursiva és meva):

L'exemplar exhibit —no ben complet encare— estava format dels *fulls de premsa del publicista i bibliòfil Sr. R. Miquel i Planas*, com un volum més destinat a la col·lecció de textos antics amb que ve coope-rant i perseverant anys hà.³⁴

És clar que l'ambigua referència als quinze quadernets com a «fulls de premsa» d'un exemplar incomplet ha de ser l'origen de les suposades «épreuves d'imprimerie» que Bohigas enviaria a Beaujouan molts anys més tard (segons expliquen D. JACQUART i C. THOMASSET, *op. cit.*). Les proves d'impremta, en general, solen portar implícita la promesa d'una futura edició. L'afirmació és sens dubte redundant, però en aquest cas no resulta del tot impertinent, perquè ajuda a reconstruir l'error de transmissió més que probable: veient que l'edició pròpiament dita (amb l'acostumada notícia de tiratge, peu editorial, etc.) es resistia a aparèixer, el nom de la cosa, per entendre'ns, es devia imposar al cos del delictes, i hom va acabar acceptant l'extravagància d'unes proves editorials en paper Japó o de fil, i la idea d'una hipotètica publicació avortada. El malentès, en qualsevol cas, va poder prosperar gràcies al fet que l'imprès en lletra gòtica de Miquel i Planas no es trobava, fins fa ben poc, en cap de les grans biblioteques públiques de Barcelona, cosa que s'explica fàcilment per l'escassa o nul·la circulació dels plecsc a causa del seu tiratge: desconegut, sí, però sens dubte reduïdíssim.

3. L'INFERN DEL BIBLIÒFIL

Tot plegat no fa sinó posar de manifest la gran dissociació que hi ha hagut des d'antic en les lletres catalanes entre el món de la bibliofília i el de la filologia acadèmica. I és que en l'àmbit selecte i reservat dels bibliòfils i les llibreries de vell del país, l'existència i els avatars editorials d'aquesta obra eren perfectament coneguts. Ja l'any 1920,

34. *Bibliografia medical de Catalunya. Inventari primer. Prés dels llibres antics i moderns presentats en l'exposició bibliogràfica anexa al Segon Congrés de metges de llengua catalana celebrat a Barcelona del 24 al 28 de juny de 1917* (Barcelona, Impremta Elzeviriana, 1918), ps. 229-230.

Antoni Bulbena i Tosell l'inclou en la seva *Bibliografia eròtico & priàpica catalano-valenciana de llibres, fascicles, manuscrits e fulles volanderes de tall literari*, que es conserva en un manuscrit autògraf als fons de Reserva de la Biblioteca de Catalunya (BC, ms. 2139). Escrits amb una calligrafia personal molt acurada, els petits quaderns en paper de fil que formen aquest còdex estan relligats formant un volumet de 110 per 170 mm. La paginació del copista-autor, al centre de la part superior de cada pàgina, entre guionets, ha estat mecànicament cancel·lada i substituïda, a llapis, al marge superior dret, per una foliació que comença a la segona portadella (on hi ha el títol de l'obra, les sigles de l'autor i l'imaginat peu editorial, tot manuscrit: Barcelona, 1920). El text d'aquest singular document, on es combinen entrades referides a publicacions i a fonts manuscrites, ha estat publicat per Alexandre Venegas (pseudònim de Pedro Cátedra) en una edició de tiratge curt per a bibliòfils.³⁵ Vegem, però, transcrita directament del manuscrit autògraf de Bulbena i Tosell (f. 23), la referència al còdex 3356 de la BNM:

Aquest Ms., encare no donat al públich, conté, en 12 capítols, un *Tractat de fòder*, donant en la major partida consells e recéptes referents a la dita art. Fóu reduhit en fac-símil, sóbre paper japonès, e deu anar acompanyat de la versió del test, en lletra gòtica, editat per lo més intel·ligent dels bibliòfils catalans moderns de la qual n'hi hà ja bona part impresa.³⁶

Aquesta entrada no fa sinó confirmar tot el que s'ha dit fins ara. D'altra banda, cal dir que Bulbena, a diferència de molts editors moderns, també coneixia l'altre testimoni de l'*Speculum*, el fragment contingut al ms. 10162 de la BNM (B), al qual dóna una entrada espe-

35. A. VENEGAS (ed.), *La bibliografia eròtico & priàpica catalano-valenciana d'Antoni Bulbena i Tosell (1920)* (Barcelona, Llibreria de Diego Gómez Flores, 1982).

36. A. VENEGAS, *op. cit.*, ps. 60-61, nota 60, explica que «el bibliòfil al qual es fa referència és Miquel i Planas, que en la seva bibliografia inclou l'*Aplech de receptoris*, com a continuació de la sèrie *Recull de textos catalans antics*, que va quedar sense publicar». Tot seguit detalla el contingut de l'imprès, tal com l'he descrit més amunt, i afegeix: «Pel que fa referència al facsímil, reduït, del *Speculum*, deu ser també reproducció de Miquel i Planas, tot i que no és inclòs a la seva bibliografia».

cífica en la seva *Bibliografia*. I que, com veurem, fins i tot el va arribar a editar. Abans, però, llegim la referència exacta del còdex (f. 14rv):

Art (La) del fòtre. Tractat de Cirurgia pràctica, de Lanfranc, de llatí en català trelladat e comentat d'en Guillèm Salvà, en lo xv^{en} segle. — Ms. a | la Biblioteca Nacional de Madrid (10162 —Antiq. sig. Ii — 155).

Al fol. CI v.o, s'hi troben algunes régles de la dita art, seguides d'uns quants consells, los quals fóren per primera vegada reproduhits en *De figures priàpiques*.

D'aquesta raríssima edició intitulada *De figures priàpiques*, que cap de les persones consultades sembla haver tingut mai entre les mans, se'n coneix tan sols la referència següent, inclosa al mateix catàleg de Bulbena (f. 17rv), que es complau a barrejar indiscriminadament les entrades referides a manuscrits, a edicions antigues i a llibres contemporanis (i que, entre altres curiositats, estableix una singular distinció taxonòmica entre obres eròtiques i obres priàpiques):

Figures (De) priàpiques, trétes d'un Ms. del xv^{en} segle e d'altre singulars obres del xve. e xviiie., ab algunes poesies // libertines vuytcen- tistes per primera vegada traslladades en llénga catalana — Erotòpolis, Impremta particular del Editor, M.CM.X. — Tiratge de 50 ex., entre de paper comú e de fil, numerats. — 30 pl. En 32e., ab un gravat colorit d'assumepte lliure.

Entre les poesías, conté cinch sonets luxurioses de la *Corona dei Cazzi* del Aretí, traduhits per lo metéix compilador.

L'ítem 69108 del *Manual del librero* de Palau ens confirma que el llibre, en efecte, es va imprimir, i que l'editor, com era d'esperar, no és altre que el mateix Bulbena:

De figures priàpiques, tretes d'un Ms. del xv^{en} segle e d'altres singulars obres del xve e del xviiie ab algunas poesies libertines, etc., Herotópolis. Imprenta particular del editor MCMX (1910) 12°, 1 lám. 30 páginas. 1 hoja. Publicado en Barcelona por A. Bulbena y Tosell; Sólo 50 ejemplares, 1 a 12 papel de hilo, de 13 a 50 papel corriente. 25 pts., 1941.

Venegas no en dóna cap més notícia: senyal, probablement, que no en coneix cap exemplar. Per la meua banda, tampoc he aconseguit consultar aquesta edició —que, en tot cas, no sembla pas prometre l'alta qualitat filològica que és característica de les edicions de Miquel. Sí que conec, en canvi, una altra publicació llibertina possiblement sortida de les mans del mateix editor i paremiòleg, i en els mateixos anys: la traducció *Les filles de Loth*, d'Alfred de Musset. Vet aquí la referència del catàleg bulbenià:

Filles (Les) de Loth, per Alfred de Musset. Traducció literal (en lo metéix metre) del francès.—Perpinyà. En la impremta particular del Editor.— Tirada de 50 ex., entre de paper de fil a japonès, numerats.— 7 pl. En 32e, ab un gravat.

Fóu aquesta composició traduïda per lo metéix Editor e publicada a Barcelona, vers lo 1911.

El tiratge, segons especifica Bulbena, és el mateix per a tots dos llibrets: 50 exemplars. S'ha de tractar de dues publicacions de característiques materials molt semblants, l'una en dotzau, l'altra en setzau. *Les filles de Loth* consta d'un frontispici en paper del Japó amb un gravat en color sèpia on es pot contemplar un episodi de la coneguda escena bíblica representada segons el contingut gust noucentista. També l'altre volumet, com hem vist, estava provist d'un «gravat colorit d'assumepte lliure». Per acabar, llegim l'entrada que li atorga el sempre ben informat *Manual del librero*, *op. cit.* (núm. 186688):

Les filles de Loth. Traducció catalana. Perpinyà (pero Barcelona), 1900, 16°, 8 p. 1 lám. Sólamente 50 ejemplares a 3 pts. y 38 en papel de hilo a 5 pts.

Fixem-nos que Palau data l'obra al 1900, sense citar-ne l'editor, mentre que Bulbena la situa «vers el 1911»: a la portada del llibre, en tot cas, s'hi llegeix clarament la xifra romana MCM. Més enllà d'aquesta suposada imprecisió, és clar que Bulbena maneja informació de primera mà que no consta al llibre en qüestió: per exemple, a la portada de l'exemplar que he consultat, de biblioteca particular, no

s'hi esmenta el manteniment del metre de la llengua original en la traducció (de qualitat ben modesta, per cert). D'altra banda, la notícia del fals peu editorial (Perpinyà, però Barcelona) donada per Palau al seu *Manual del librero* només pot procedir de la *Bibliografia* bulbeniana o, en darrer terme, de l'experiència i els coneixements personals del llibreter.

Miquel i Planas, per la seva banda, va ressenyar així el llibret en qüestió al primer número de la revista «Bibliofília» (I, cols. 23-24), tot reproduint-ne la portada («Una traducció d'Alfred de Musset»):

Heusaquí una producció exclusivament pera bibliòfils; i encara, pera bibliòfils... incondicionals. Se tracta d'una publicació... ¿còm ho dirèm?... d'una publicació d'aquelles pera les quals els bons amadors de llibres tenen un lloch en els llurs armaris a cobert de profanes intervencions. (Encara, pera parar a temps qualsevol temeraria curiositat serà bo que'l bibliòfil insinuhi discretament que'l color groch de certes relligadures es un crit d'alerta pera les mans que l'etzar duria possiblement a pendre tal o qual llibre en lloch de tal o qual altre.) [...] Com es de rúbrica, el llibre no s'ha estampat aquí, sinó a *Perpinyà*, ni enguany, sinó ara fa *deu* anys, ni en cap impremta coneguda, sinó en la *impremta particular del editor*. Com es de rúbrica també, aquest llibre no s'ha venut, encara que algú l'hagi pogut comprar; ni's troba en poder de cap dels nostres amichs, ab tot y que la curta edició pogués esser ràpidament agotada. Anomalies, tot plegat, perfectament explicables en aquestes produccions, condemnades sense procés als infernets dels bibliòfils... incondicionals.³⁷

37. Davant l'afectació pudibunda d'aquestes paraules, no em sembla del tot impertinent de reproduir, sense més comentaris, el que explica del ressenyador J. M. DE SAGARRA, *Memòries* (Barcelona, 1964), p. 378: «[...] era un home digníssim i decentíssim, però el seu aspecte obeïa al d'un esquilat, una mica nyeu-nyeu i amb una certa inconsistència de cola de peix; vull dir que mantenia la correcció dels qui tiren la pedra i amaguen la mà». En descàrrec del bibliòfil, en tot cas, sempre es pot llegir el paràgraf que tanca la seva ressenya a l'edició de la traducció catalana del *Decameron* a cura de J. Massó i Torrents: «La lectura del *Decameron* en un exemplar de paper de fil de la edició catalana, ben bé val el perill d'una estada més o menys llarga al purgatori; y, en darrer cas, una condemna conseguida en aytals condicions pot deixar encara un gros benefici a favor del damnat» («Bibliofília», I, cols. 41-44).

4. CONCLUSIONS

Com a conclusió, i tornant a l'*Speculum* després d'aquest llarg excursus bibliogràfic, no sembla haver-hi cap altra edició anterior a la de T. Vicens que no sigui la impresa en lletra gòtica el 1917 per Miquel i Planas. El quart aplec del *Recull de Textes Catalans Antichs*, anunciat i no publicat, no va arribar a sortir mai com a tal, però en canvi es van editar, i circulen encara, uns fascicles o plecets impresos que contenen exactament les mateixes obres que Miquel havia preparat per a la continuació del *Recull* i que en la seva bibliografia són citats amb el títol *Aplech de Receptaris*. El tiratge d'aquests impresos devia ser tan reduït que, quan els investigadors moderns es van posar a editar i a estudiar els textos que hi eren transcrits (almenys cinquanta anys més tard), cap d'ells o gairebé cap no va poder consultar ni tenir a les mans el misteriosos plec, la notícia dels quals, amb els anys, havia anat essent drenada cap als ambients de la bibliofília i els llibreters de vell de Barcelona. La primera descripció, poc acurada, de l'edició en gòtica sense relligar de l'*Speculum*, en l'inventari de la mostra annexa al *Segon Congrés de metges de llengua catalana* de l'any 1917, i la lògica necessitat d'explicar-se l'existència d'un text imprès del qual no se n'havia arribat a completar mai la publicació, són a l'origen de les suposades «proves d'impremta de Miquel i Planas». Aquesta edició de bibliòfil, impresa en caràcters gòtics, ofereix un text no crític segons els estàndards filològics tradicionals, i deu ser per aquesta raó que els investigadors moderns l'han qualificada de «transcripció» i, encara, de «primera transcripció», a l'espera d'una edició que es pugui anomenar veritablement crítica. La història editorial recent de l'obra resseguida en aquestes pàgines, en última instància, demostra que la transmissió de tota informació, bibliogràfica o d'altra mena, està tan subjecta als errors que la filologia anomena mecànics o de còpia com ho estan els textos mateixos.

ANNA ALBERNI
Investigador ICREA
a la Universitat de Girona

Edició en lletra gòtica de l'Speculum al foder (1917)

[35 a] **D**ix Albasumet q̄,
cō s̄ie cosa que los li-
bres [g] parlen en molt foder s̄o
molt atrobats, may yo uju d̄ils
negūn compliment ē aptal fet,
ans los trobe desuats e escā-
pats, ē manera que ere majo-
lo dan que hauian que lo pio-
fit. E yo quir parlar per aço ē
aquesta raho e cōplir e be de-
clarar, per so que entenen tot
hom quil vulle guardar, e q̄s
puſquen apiohtar dell t̄abe los
fisc̄s e los cirurgiās e moltes
daltres gents; e vull guardar q̄
no age lōgues rahons, mas q̄s
puſquē apiohtar de la cura e d̄
la obra malloz. Be ſu per capi-
tols, per so q̄ ſia leuger d̄ tro-
bar so q̄ ſercarā, ē aq̄sta raho:

[35 b] * Lo primer capitol parla los
dampnages ques seguexen per
molt foder.

Lo ſegon capitol parla en los
remedis dels dans que uenen
per lo molt foder.

Lo tercer capitol parla en lo
temps e en les maneres quant
los homēs deuen foder, e guar-
denſe lo dan que per ell pot es-
deuentir.

Lo quart capitol parla ē la ra-
ho e ē los ſenyals per q̄ deuen
los homens minuar ho lexar lo
foder del tot.

Lo .v. capitol parla ē les cu-
res q̄ ſon meſter per a aço.

Lo .vi. capitol parla en engen-

rar la eſgma ho en muntiplicar
aquella, e en eſpaſſair la e en
apumar la, e en tant que es lo
pioht e la foſa q̄ dona al foder.

Lo .vij. capitol parla ē les viās//
des e medicines * ſimples que [35 c]
multipliquen leſgma e mouē e
minuen lo foder.

Lo .viij. capitol parla en les
medicines compoſtes que pio-
fitan e engendrē leſperma, e en
les medicines e criſtalls q̄ mo-
uen lo foder.

Lo .ix. capitol ē los vnguens
q̄ fan arreſtar e forſē lo mēbre.
Lo .x. capitol parla ē les viās//
des qui ajuden al foder.

Lo .xj. capitol parla ē les viās//
des qui ajuden al fet del foder,
e en les maneres qui ſon de q̄
rer e de auozrir lo dit foder.

Lo .xij. capitol parla d̄ les me-
dicines q̄ donen ſaboz e crexen
e eſcalſen e donen bona odor.

Perſo cō molts ho//
mens los ue uolen*tat [35 d]
ab gran foſa, e ſeguenſe e en-
ſen lo foder, es gran rao q̄ per
aſſo uenguen alguns dels grās
dampnages, aytant mes en a//
quells ques regeſen e ſeſguar-
den mal abans del foder e apies
del, poſat q̄ ſen piohta en al-
cun temps; ara toina a parlar
en los perills que per aqueſta
ſe poſian ſaguir es ſeguexen, ē
comens daqueſt libze, per ſo q̄
no vſen q̄ ſeu deu guardar, per

Manuscrit A de l'Speculum al foder (BNM, ms. 3356, f. 35r)

